

De triptiek

Colofon

ISBN: 978 90 8954 553 4

1e druk 2013

© 2013 Cees van den Hof

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Illustratie omslag: Het beleg van Zutphen door don Frederik,
anoniem naar Frans Hogenberg (Rijksmuseum Amsterdam)

Vormgeving omslag en binnenwerk: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

De triptiek

Cees van den Hof

*Ende Hy sal rechten onder de heydenen,
ende straffen veel volcx.
Dan sullen sy haer sweerden tot ploechijzers,
ende haer spiessen tot seyssen en sickelen maeken.
Want daer gheen volck zijn en sal,
dat een mes teghen dat ander op heffe.
Ende sy en sullen voortan niet meer leeren oorloghen.*

Jesaja 2: 4

Liesveldtbijbel, 1526, in de vertaling van Johannes Pelt.

ZONDEVAL (VOORJAAR 1572)

MARTELARIJ (ZOMER 1572)

HEL (NAJAAR 1572)

Inhoudsopgave

I

Zondeval (voorjaar 1572)	11
Het hoofd van Justus van Beauvais	13
Meester Avercamp, Elisabeth en Cnelis	15
Het zwaard van Bloys van Treslong	20
De vervloekte tiende penning	32
Een opdracht van de observanten	40
Beklimming van de nieuwe berg Sion	50
In het schijnsel van de jongste dag	62
Weestijd in het kerspel Rheden	68
Op middachten	77
Tegen die dot en is gein schilt	87
Mins leef als ghi sterven vilt	98

II

Martelarij (zomer 1572)	107
Een schrikkelijk pleit	109
De onthoofde likedeler	117
Van den vos Reynaerde	124
Uw navel is een welgerond bekken	132
Septem artes liberales	137
Divara's deurwachter	153
Elisabeth, Cnelis en meester Avercamp	164
Glas-in-lood	182
Het wrede licht van de maan	191
In de stilte voor de storm	205
De schopstoel	215
Vive les gueux	231
Een kerkmeester veegt de scherven op	242
Fantoom-herinnering	259

Vroege hondsdagen	268
De bruiloft van het lam	278
Les saintes puelles	297
III	
Hel (najaar 1572)	305
Zang van gekooide vogels	307
Schuldloze zonde	315
Het heilige achterste van de tong	323
Cnelis, meester Avercamp en Elisabeth	332
Koude wind uit het zuiden	339
Een brief van Albert Jacobsz Maler	349
De komst van de Filistijnen	356
Cassiopeia's verdoemde schoonheid	365
Het beleg	375
Spaanse furie	385
Een requiem voor Cnelis	395
Verklarende lijst van woorden en begrippen	402
Personen	414

I
ZONDEVAL
(VOORJAAR 1572)

1

HET HOOFD VAN JUSTUS VAN BEAUVAIS

Het zal vast een zonnige en warme dag zijn geweest toen de negenjarige Justus met zijn vader en oudere broer onderweg was van Parijs naar Amiens. Bij zich droegen ze het losgeld voor zijn oom die door de Romeinse machthebbers werd gegijzeld. De geestdriftige prediking van het wonderbare geloof in de liefderijke Verlosser was hem duur komen te staan. Onder de heidense keizer Diocletianus, een in de militaire rangorde opgeklommen slavenzoon, waren de vervolgingen herbegonnen. De toorn van de oude goden was gewekt door de onverdraagzame aanspraak op alleenheerschappij van de nieuw aanbedene. Men zag de onheilstekenen alom in het rijk.

Voor hen trilde de lucht bedrieglijk en wazig als boven roerloos water. Daarachter doemden de schimmen van ruiters op. Al voordat de contouren zich scherp aftekenden, was het geklop van de paardenhoeven te horen. In de stoffige hitte waren nu vijf gestalten duidelijk te onderscheiden. Het harde zonlicht blinkerde op het metaal van helmen en werpsperen. Justus' vader Justinus aarzelde geen ogenblik en drong het struikgewas van mei- en sleedoorns naast de weg binnen. Kortaf spoorde hij zijn zonen aan hem te volgen.

Justus bleef echter staan. Misschien joegen de scherpe doornen hem schrik aan. Mogelijk ook deed de plotseling voelbare angst van zijn vader hem verstijven. Roerloos

wachtte hij de komst van de ruiters af. Met strakke teugel werd de galop van de kleine paarden ingetoomd. Vlokkig speeksel spatte langs de bronzen bidden, gele tanden en opgetrokken fluwelen lippen. Ogen sperden in schichtig wit. Hun nerveus getrappel deed het stof om de onderbenen omhoog wolken. Vragen kwamen op hem af als gemeen onderhands geworpen stenen, maar hij wist er geen te beantwoorden. De paarden dribbelden voor en achter hem langs. Sprakeloos keek hij naar de kurassen van ingevet leer, de met brons beslagen bandelieren waaraan de lange spatha's hingen, de helmen met pluimen van paardenhaar. De schacht van een pilum werd hard tegen zijn schouder gestoten; hij wankelde. Maar het oponthoud scheen zijn belagers opeens lang genoeg te hebben geduurd. Met luid geklak van hun tong en een paar dwingende schoppen van hun hakken tegen de paardenflanken zetten ze de dieren opnieuw tot een draf aan. De aanvoerder echter dwong zijn hengst tot een krappe volte, trok zijn zwaard uit de schede en sloeg haast terloops, alsof hij op de valreep een bijna gepleegd verzuim goedmaakte, het hoofd van Justus' romp.

Toen na verloop van tijd zijn vader en broer behoedzaam en geschrand de weg weer betraden, troffen ze hem staand met zijn hoofd in de handen aan. Een wonder. En, o groter mirakel: hij sprak, loofde en prees de Heer. Het verdere verloop van de geschiedenis was in nevelen gehuld. Het lichaam werd begraven en het hoofd zou naar zijn moeder in Auxerre zijn gebracht. Of hij had het afgehouden hoofd zelf naar een plaats gedragen, waar een kerk moest worden gebouwd. Wat er ook wel of niet was gebeurd, zijn hoofd werd sinds mensenheugenis als relik gekoesterd in de IJsselstad Zutphen en nu al meer dan een eeuw lang bewaard door de franciscaner observanten in het klooster Galilea.

MEESTER AVERCAMP, ELISABETH EN CNELIS

Zo ongeveer had meester Lambert Hendricksz Avercamp, kunstrijk schilder binnen voornoemde stad, deze geschiedenis verhaald aan Cnelis, het tien jaar oude zoontje van zijn huishoudster Elisabeth Stoffelsd. Met een Keulse baardmankruik in zijn handen had de jongen als de jeugdige cefalofoor Justus geposeerd, dus enige uitleg was hij hem wel verschuldigd geweest. Hij had de beproeving van het langdurig roerloos staan weten voor te stellen als een verheven taak, een geringe beloning voor het kind-oneigenlijke geduld. Een wat vroegwijze, soms ernstige knaap was de jongen geworden, nu hij sedert twee jaar door Avercamps toedoen de kapittelschool bezocht. Hoewel geen bijzonder begaafde leerling, leerde hij toch tamelijk vlot lezen en schrijven. Zijn moeder stond aanvankelijk afwijzend tegenover deze bemoeienis met zijn opvoeding. Niet dat ze haar zoon de kans op een bestaan zo ver mogelijk uit de buurt van de goot misgunde, verre van dat, maar het feit dat haar broodheer zich de kosten hiervoor had toegeëigend, moest haar een onaanvaardbare vorm van onlosmakelijke afhankelijkheid hebben geleden. Natuurlijk was ze niet bestand geweest tegen de retorische argumentatie waarmee hij haar bezwaren van tafel had geveegd (en haar trots daarbij soms onbedoeld had gekleineerd).

Haar dankbaarheid toonde ze nu met kleine attenties – onnodige toevoegingen aan haar verzorgende taak – die hij woordloos accepteerde. Ze deed dit soms met een wonderlijk onwillige lijdzaamheid, alsof ze ertoe gedwongen werd. Deze houding hinderde hem enigszins. Hij vermoedde bij haar de vrees dat de jongen van haar vervreemd zou

raken. Alweer vier jaar geleden was hij er bij toeval en op afstand getuige van geweest hoe ze veel te jong weduwe werd. Hoewel beslist niet geesteloos, maar toch zonder twijfel gedwongen tot levenslange dienstbaarheid, leek ze beducht dat de band van het bloed onvoldoende sterk zou blijken om haar zoon tot het eind van haar dagen aan zich te binden.

Avercamp had wel eens overwogen haar gerust te stellen, maar omdat hij niet zeker van de ware reden was en de verwijdering tussen ouder en kind hem buitendien een natuurlijk levenslot scheen, had hij het er maar bij gelaten. Zo bleef de koele afstandelijkheid, die soms vluchtig op milde vijandigheid leek, tussen meester en dienstmaagd bestaan. Met Cnelis echter kwam hij, naarmate deze ouder werd, allengs meer op vertrouwde voet. De jongen was eigener beweging behulpzaam met het wrijven van verf op de molet. Spoedig kon hem ook het mengen met lijnolie worden toevertrouwd. Eerst de rode en gele oker, omber en sienna en niet veel later ook al de meer kostbare, vaak giftige pigmenten. Handig bleek hij in het verpakken van de overgebleven verf in buideltjes van varkensblaas.

Voor het ambacht zelf leek hij helaas iedere aanleg als ook het noodzakelijke geduld te ontberen. Plichtmatig was hij met enkele schetsopdrachten begonnen, maar al snel bleek het resultaat dat hem klaarblijkelijk voor ogen had gezweefd onhaalbaar en met ontgoocheld gekras verpruts-te hij de tekening. Tranen blonken in zijn ogen en hij beet op zijn onderlip om het trillen te verbergen. Avercamp begreep dat niet zozeer de mislukte proeve, maar juist het falen in de ogen van hem, machthebber en weldoener, de oorzaak van deze vernedering was. Hoewel hij hier de influisteringen van de moeder vermoedde en afkeurde, ontroerde de dapper verbeterde nederlaag hem. Terwijl hij

licht de gebogen jongensschouder even vriendschappelijk beroerde, nam hij zijn toevlucht tot een flauwe, als troost bedoelde scherts. Te vaak, zei hij, moest het penseel worden gehanteerd als een stroopkwast: de opdrachtgevers smulden van deze miel de caña, de Spaanse honing waaraan geen bijen te pas kwamen. Men kon zich beter een ander ambacht wensen...

Bijkans als gelijken bespraken ze dan Cnelis' toekomstverwachting. Avercamp die nu in zijn vijftigste levensjaar was, dacht voor het eerst sedert lange tijd aan zijn eigen vroege jeugd en aan wat hem toentertijd bewogen kon hebben. Maar de jaren hadden de herinnering aan deze dromen omgevormd tot de vaste zekerheid van zijn huidige bestaan, zoals kiezelstenen door de rivier tot een volmaakte ronding worden gepolijst. Vermaakt luisterde hij hoe de jongen beschroomd zijn dromen uit de doeken deed. Een aarzelende zoektocht, waarbij een te boude verwachting werd getemperd door het besef van zijn afkomst, maar zich niettemin al een tamelijk recht pad begon af te tekenen dat hem recht tot in een drukkerswerkplaats moest leiden. Zijn bestemming lag tussen de letterkast, zethaak en degelpers.

Nu al bleek hij veel vrije tijd door te brengen in de nieuwe bibliotheek naast de raadskapel van de sint Walburgiskerk, waar hij voor de geleerde kerkmeester en stichter Herman Berner allerhande karweitjes verrichtte. Hij poetste er het koper, veegde de vloer en boende met bijenwas het hout van de pulpitums glanzend. De geketende boeken boeiden hem. Niet de inhoud – het behoudende Latijnse Woord of de saaie juridische verhandelingen – maar de wiegendrukken als zelfstandige voorwerpen met hun zoete geur van kalfslederen banden en perkamenten schutbladen, de regelmaat van de strakke zetspiegels in de

jongere uitgaven. De zeven onvervangbare handschriften en alle waardevolle landkaarten.

Soms kon hij al voort doende luisteren hoe meester Johannes Morleth het Graurock-orgel bespeelde. Jubelende tonen wervelden dan in de verte en toch nabij, alsof hemelse heerscharen weifelden tussen neerdalen en weer opstijgen. De aanwezigheid van zoveel boeken en het melodieuze ruisen van de orgelpijpen leken de voortgang van tijd te doen vertragen. Althans, dat begreep Avercamp, terwijl de kwartieren juist ongemerkt aan de jongen voorbijtrokken. Hij nam zich voor te informeren naar een geschikte meester-drukker van wie een leerjongen het vak tot in al de tien vingertoppen zou kunnen leren beheersen. Het eerst kwam hem natuurlijk Joest Stevensz in gedachten, de zwager van zijn goede vriend Albert Jacobsz Maler uit Campen. Het heikele aan deze kwestie zou zonder twijfel het overtuigen van Elisabeth zijn, dacht hij, en hoewel ze Albert Maler kende en ook wel op hem gesteld was, voor zover hij wist, viel te vrezen dat ze Campen te ver weg zou vinden. In eerste aanleg was het misschien verstandiger de blik op het iets meer dan twee mijl stroomopwaarts gelegen Deventer te richten, waar in de wereld van boek en prent de naam Paffraed tenslotte nog altijd voor gedegen vakmanschap stond.

Wellicht was het raadzaam dat een ander het te berde zou brengen, opdat ze haar loon niet nog meer als genadebrood ging zien. Haar moederliefde en trots mochten geen belemmering voor de ontplooiing van de jongen vormen. Hij kon mijnheer Berner verzoeken een goed woordje te doen; ook hem moest de toewijding van de knaap toch zijn opgevallen. Als kerkmeester had deze zitting in het bestuur van het nieuwe Gasthuis en zo gezien waren ze bijna als burens te beschouwen. Misschien kon hij zijn echte

buurvrouw, de gasthuismoeder Alyt met haar nog steeds pronte boezem, die ondanks de lange tijd dat ze elkaar nu al kenden hem altijd met aanvallige schroom was blijven behandelen, eerst eens polsen.

HET ZWAARD VAN BLOYS VAN TRESLONG

Tevreden met dit voornemen sloeg hij een korte schoudermantel om en verliet voor zijn ochtendwandeling het smalle, tamelijk hoge huis in de Spiegelstraat. Hij liep in de richting van de langs de stadsmuur gelegen Barlheze. Waar bijna twee eeuwen geleden de oude Marspoort had gestaan, werd op de vroegere binnenplaats geregeld een kleine vismarkt gehouden. Op geschraagde planken bood men er in de IJssel en Berkel gevangen buit aan, meestal snoekbaarzen en brasems, een enkele steur soms. Een paar vrouwen met rieten korven en boodschappenemmers keurden de versheid van de vis. Bij de houten trap die toegang tot de weergang gaf, stond een kleine groep visserlui en Berkelschippers. Bonkige mannen met rood verweerde koppen, kleurige halsdoeken en bepikte broeken. Ondanks het al fraaie voorjaarsweer droegen enkelen van hen nog ronde mutsen van mollenbont. Hij kende ze vrijwel allen van gezicht en een paar ook bij naam. Ze luisterden naar een vreemdeling die op zachte toon en haast besmuikte wijze zijn verhaal deed. Een roodharige, mager man met een spits gezicht, als de snuit van een vos. Hij droeg een wambuis van vaal geworden groen fluweel met koperen knopen, een viltten dophoed met een aangevreten fazantenveer en kostbare laarzen van Spaans leer. Toen Avercamp naderbij trad, zweeg hij en keek wantrouwend opzij. De gemompelde groet van zijn toehoorders en hun stugge, maar vriendschappelijke handgebaren leken hem echter gerust te stellen.

Indien hij de waarheid sprak, logen zijn avonturen er niet om. Gevaren had hij onder de geuzenkapitein Pieter Simonsz Meyns. Na een strooptocht op de wadden en de